

Osobena dinamika staljinističkog nasilja nije počivala toliko na ideologiji niti na moći svezlasne partije, koliko na spremnosti na nasilje određenih grupa. Ova spremnost je, pak, s jedne strane izrastala iz tradicije, a s druge iz interesa konkretnih grupa zahvaćenih krizom. S. Šatenberg s razlogom tvrdi da ne treba nekritički prihvatiti imanentnu tezu o svemoćnoj državi i bespomoćnom narodu, već se treba zapitati i o kriterijima rasuđivanja običnog čoveka. Teorijska perspektiva koja uzima u obzir motivacije pojedinaca (svakodnevne istorije) važna je dopuna tzv. objektivističke historiografije. Postoji uzajamna uslovljenost partijsko-državnih ciljeva i ponašanja određenih društvenih grupa, a politička kultura i interesi užih grupa važni su posrednici direktiva. Nije cilj historiografije da odgovori samo na moralno pitanje (koje se lako politizuje): ko je bio kriv, a ko nije, ko je žrtva, a ko dželat, ko oportunist, a ko disident, već treba tragati za mrežom obrazaca ponašanja običnih ljudi i širih grupa da bi se uočili uzroci širenja masovnog terora. Analizom arhivske građe Šatenbergova je pokazala da je vizija saboteru i narodnog izdajnika bila samo adekvatna ponuda tumačenja životne situacije 1930-ih u sovjetskom društvu, koja se podudarila sa interesima širih slojeva (Schattenberg 2000, S. 649). Stari sukobi preodeveni su u nove formule, a etiketa "špijun" bila je sredstvo za oslobađanje konkurencije na radnom mestu: onaj koji je ranije nagovaran na saradnju postao je saboter, sumnjivac je preimenovan u štetočinu, a odveć revnosni u karijeristu. Bila je raširena spremnost na denunciranje, pa država nije morala da prinuđava radnike da inženjere posmatraju kao sabotere (Schattenberg 2000, S. 651). Nasilje jeste, doduše, inicirano odozgo, ali je našlo oslonac "dole", jer su stereotipne vizije neprijatelja bile prisutne u svakodnevnici. U mnoštvu sukoba nije teško bilo aktivirati nasilje. Dobrovoljni počinioci nisu bili samo Staljin i Politbiro, već NKVD agenti, partijski aktivisti na svim nivoima, službenici i nameštenici, direktori, inženjeri, sindikalne grupe itd. Svaki od pomenutih aktera imao je vlastite motive u pretvaranju saradnika u špijuna. Dakle, svo nasilje nije bilo staljinističke prirode već je više nošeno realnim sukobima svakodnevnice. Staljinističko je bilo samo instrumentalno korišćenje vizije o neprijatelju kod usmeravanja nasilja. SSSR nije bio svemoćna partijska država, već mreža u kojoj je svaki pojedinac imao ulogu i na svoj način tumačio vrednosti i norme. Uzroci i motivi prihvatanja teorije o zaveri važni su koliko i opis terora, a teorije o totalitarizmu, kojima je blisko i Vertovo tumačenje (Schattenberg 2000, S. 638), zamagljuju važne posredne činioce između dželata i žrtvi.

4. 3. 3. SKRAĆENA OBJAŠNJENJA AZIJSKOG SOCIJALIZMA.

Imanentnost objašnjenja ne manje je uočljiva i u Margolinovom pokušaju da zbivanja u NR Kini objasni pretežno posledicama marksističke utopije (Margolin 1999, S. 511-609), a nepotpunost analize vidljiva je kod prikaza vlasti Pola Pota (Margolin 1999a, S. 643-711). U NR Kini nije bilo Čeke, ni logora, već mesta za rad i prevaspitavanje u duhu konfučijanizma. Margolin je demonizovao Maoa više nego Vert Lenjina. Nije bilo mnogo žrtava sukoba partijskih frakcija ili političke policije kao u SSSR-u. Margolin piše o iskustvu logora za prevaspitavanje na osnovu ispovesti kineskih disidenata. Prevaspitavanje je bilo vrlo brutalno i praćeno velikim brojem samoubistava, a utopija o novom čoveku pretvorila se u nasilnu utopiju. Da li je to nasilje marksizma? Rosanda misli da je subjektivistički i moralni elan maoizma sličniji 1968-šima nego Marksu. Glavni uzrok sloma "Velikog skoka" Margolin vidi u borbi protiv privatne svojine i tržišta, a ne pominje prirodne katastrofe niti povlačenje sovjetskih stručnjaka i opreme.